

**GRÖÖNI HÜLJESEST, *PHOCA GROENLANDICA* ERXL.,
LÄÄNEMERES, TEMA UUE LEIU PUHUL PRONKSIAEGSEST
ASULAST ASVAS, SAAREMAAL.**

ABOUT THE HARP-SEAL, *PHOCA GROENLANDICA* ERXL., IN THE BALTIC SEA, ON THE OCCASION OF A NEW FIND IN A BRONZE-AGE SETTLEMENT AT ASVA, SAAREMAA.

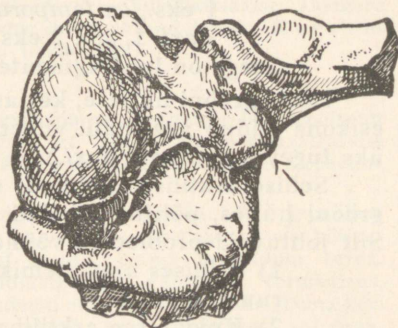
J. Lepiksaar.

Tänapäeval esineb Läänemeres kolm liiki hülgeid: randal, *Phoca vitulina* L., viiger, *Ph. hispida annelata* Nilss, ja hall-hüljes, *Hali-choerus grypus* (Fabr). Neist randal on meie randadel harulduseks, sest tema levila on mere läänepoolses osas, Gotlandist lõunas, Rügenist läänes.

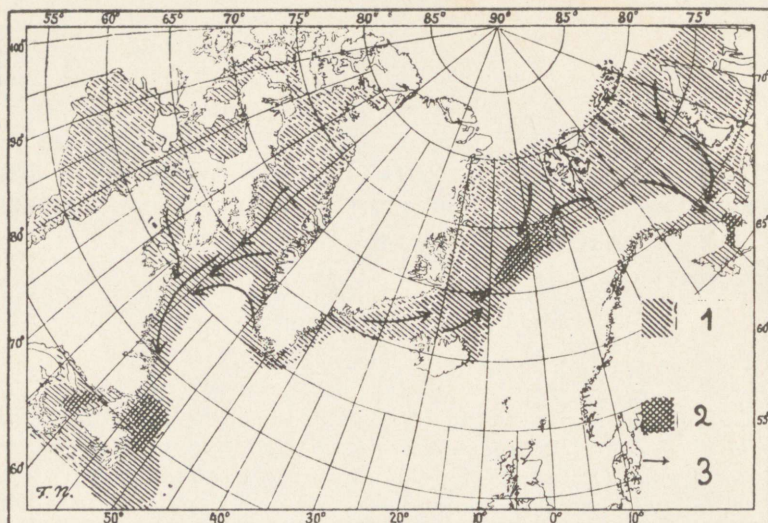
Muinasajast leiud tõstavad liikide arvu viieni, lisandades grööni hüljese, *Phoca groenlandica* Erxl. ja habehüljese, *Erignathus barbatus* (Erxl.). Mõlemad nood on tänapäeval puhtarktilised vormid, pealevilaga läänepoolsetes Jäämere osades. Siinkohal ma enam ei peatu habehüljesel, kellest teada on vaid mõned hilisglatsiaalsed leiud, vaid võtan käsitlusele grööni hüljese, kellest teada on kogukas arv leide kõigilt Läänemeremaadelt peale Leedu ja Venemaa (54. ja 56. joon.).

Eestist oli seni kirjanduses mainitud (Glück, 1906) leide arvult 8 Pärnu jõe alamjooksult, koos kiviaegsete, oma ealt tõenäoselt Litoriina merele vastavate luuriistadega.

Sellele dateeringult ebamäärasele leiukohale on referendil võimalik lisada uus Asvas, Saaremaa idarannikul. Mag. R. Indreko (1939) järgi, kelle lähkel loal sain tutvuda Tartu Ülikooli Arheoloogia Kabinetis säilitatava ainesega sealt, asub Asva asulapaik umbes 35%-l Litoriina mere maksimumi randjoonest ja kuulub pronksiaega (ca 2500—2800 a. tagasi). Minu teada on see leid praegu kindlalt dateerituist noorim kogu Läänemeres üldse.

54. joon. *Phoca groenlandica* Erxl. Os temporale fragment Asvast 1938. a. Hästi nähtav liigile karakterne torujas ja paksuseinaline meatus auditorius externus. Loomulik suurus.

55. joon. *Phoca groenlandica* Erxl. Levila (viirutatud — 1) F. Nansen'i järgi. Sigimispaidad (— 2) ristviirutatud. Nooled (— 3) märgivad rändeteid sigimispaikadele.

Mag. Indrek o poolt väljakaevatud aineses leitud kõnealuse liigi luuosi eri aastate kaevamistel järgmiselt:

1937: *prae- et supramaxillaria* 2 eks., *os temporale dext.* 2 eks., *mandibula sin.* 3 eks.,

1938: *os temporale dext.* 2 eks., *sin.* 3 eks. (54. joon.)

1939: *prae- et supramaxillaria* 1 eks., *septum interorbitale* 1 eks., *os temporale dext.* 10 eks., *sin.* 8 eks., *mandibula dext.* 1, *sin.* 2 eks.

Seega on luufragmente esitatud vähimalt 15 eri isendilt.

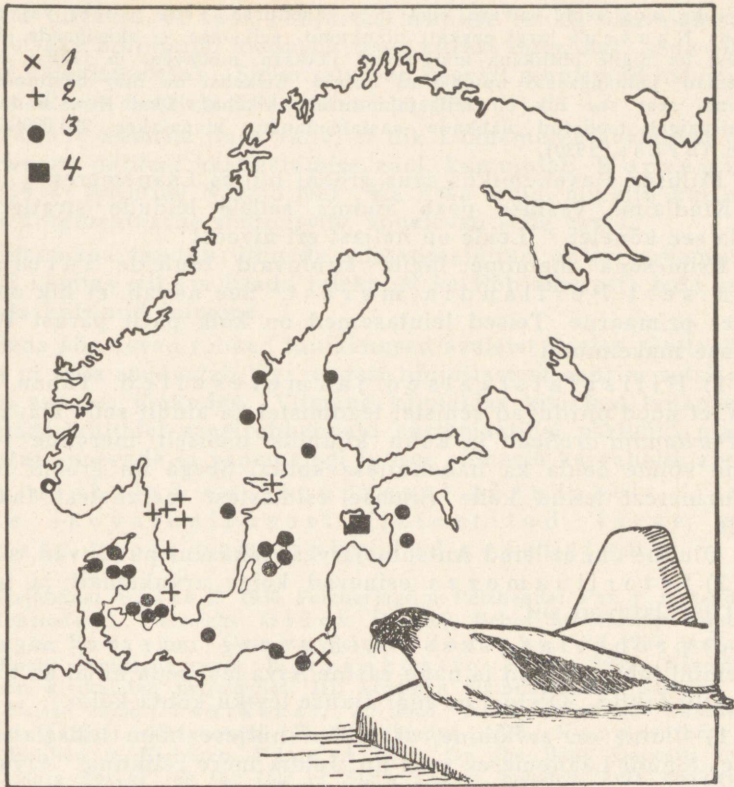
Peale grööni hüljese, kes asvalaste saagiaineses võtab ülekaaluka esikoha leidub veel hall, viiger- ja ka randalhüljese luid (viimasest üks tugev *mandibula dext.*).

Sellise arktilise elemendi esinemine Läänemeres, nagu on seda grööni hüljes, põhjustab õieti suurt huvi faunaajaloolaste ringides. Siit johtuvaid probleeme võime rühmitada kolme ossa:

- 1) Millises ajavahemikus kasutas liik Läänemerd oma eluruumiks?
- 2) Kuidas see arktiline liik siia sattus?
- 3) Mis põhjustas siit tema kadu?

Et nende küsimuste vastamiseks on väga oluline teada liigi ökovalentsust, lubatagu lühidalt kokku võtta see, mida teame loomast retsentset.

Liigi areaali osutab meile ligilisatud kaart (55. joon). Liik ei kasuta kogu seda laialdast pinda aasta läbi, vaid toimetab korrapäraseid aastaajalisi rändeid sigimispaike, Leviku, sigimispaike asukoha ja rändeteede

56. joon. *Phoca groenlandica* Exrl. Fossiilsed ja subfossiilsed leiud Lääne- ja Põhjamere piirkonnast: 1 — interglatsiaalsed, 2 — hilisglatsiaalse Jäämere 3 — Litoriina mere, 4 — pronksiaegse *Limnaea* mere ealised leiud. (Korvenkontio 1937, alusel, täiendatult).

alusel võib kõnelda grööni hüljese kolmest eri hõimust, kelledest läänepoolseim ka oma morfoloogialt erineb teistest seevõrra, et temast kui nominaatrassist eraldatakse idapoolsemad (Euroopa vetes) *Ph. groenlandica oceanica* Lepechin, näol.

Ökoloogiliselt iseloomustab kogu liigi areaali ajujää. *Ph. groenlandica*'t on nimetatud pelaagiliseks imetajaks, kuna ta vastandina teistele hüljestele pole seotud kindlate randadega, vaid seirab ajujää muutlikku serva. Selline nimetus on kirjutaja arvates kindlasti vaid väheütleval formaalsus, sisuliselt on ka see liik seotud litoraalsete oludega, olgu see rand pealegi oma keemiliselt koostiselt vesi, loomale on ta ikkagi vaid tahkeks substraadiks. Vähesed tähelepanekud kõnelevad liigi isendite leidudest ka jäävabades vetes, erandjuhtudel öieti kaugel pidevast areaalist (La Manche, Elbe keskjooks), mis pole aga midagi kummalist, sest liik on üldtunnustatult osavaim hüljes vees kulgemises nii rõht- kui ka püstsuunas. Toitumisökoloogialt on vanaloom vähevaliv, kalatoidu kõrval on tähtsust ka nektoonilisel peajalgseil ja planktoonilisel kui ka bentaalseil vähkidel. Sigimisoludelt on liik nende hüljeste killast, kes s'gib hilistalvel, ajujäääl ja kelle ainus poeg esialgu kaetud on valge villkattega, mis püsib kuu aega, teeb poja seniks vees kulgemiseks

võimetuks ning seob valvava ema poja lähedusse. Vette asudes vajab poeg toiduks *Nansen'i* järgi eeskätt planktonit, esijoones — skisopoodet. Vaenuoludest on liigile ohtlikena märgitavad jääkaru, mõõkvaal ja jäähai, aga ka suuremad, jääpangaseid uppilöövad tormid. Esikohal on liiki hävitamas aga inimene, sest see liik on hülgejahinduses esikohal. Üksi New Foundlandi sigimispaigal toodetud nahkade aastatoodangut hinnatakse 200 000—500 000 tükile (B r a s s, 1930).

Millises ajavahemikus asus gröoni hüljes Läänemeres?

Kindlaima vastuse peab andma sellele leidude stratigraafia. Mida see kõneleb? Leide on neljast eri nivoost:

Esimesena mainime liigile kuuluvaid luuleide *interglatsiaalsest Portlandia* merest. See näitab, et liik on Jäämeres primaarne. Teised leiutasemed on kõik pärit pärast Würmi jäätuse maksimumi.

1) Hilisglatsiaalsed jäämeresetted. Tahan rõhutada, et need piirduvad senistel teadmistel ka ainult selle alaga, kust on *Portlandia arctica*'t ja kuhu küündis tõeliselt mereline režiim. Sama võime öelda ka habehüljese kohta. Seega on gröoni hüljest Läänemerest leitud kohe viimase esimestest merelistest faasidest peale.

Oluline on, et leiud Antsülusjärvest tänaseni puuduvad, siis aga

2) Litoriinamerest esinevad kõige arvukamalt ja levinumalt ja ulatuvad siit

3) pronksiaegsesse *Limnaea*'gi merre, nagu seda varemini juba oletatud ja nagu vastne Asva leid seda nüüd ka tõestab. Niipalju faktid. Oletusi on liigi ajalise leviku kohta kolm.

1) Üldine on arvamine, et gröoni hüljese hõim hilisglatsiaalist alates lõpuni Läänemeres asus nn. *Joldia* mere reliktna. Arvatakse, et Antsüluse ajast puuduvad seni vaid leiud.

2) *Erandina* väidab *Pira* (1926), et leiud siin on tingitud üksikuist invasioonidest väljastpoolt Läänemerd, analoogselt 1902./1903. a. talvel toimunudega Põhja-Norras.

3) Tõenäosimana tundub aga autorile arvamus, et faktide puududes pole põhjust ka oletada Antsüluse järves liigi esinemist, vaid arvestada tuleks teiskordse mariinse (mittearktilise) elemendi sissetungi Litoriina ajal. Sama küsimust on autor märkinud varemini ihtüofaunat käsitledes (*Lepiksaar*, 1938).

Viimatiöelduga on näilises vastuolus küll teadmised praegusest liigi levilast üksi arktistel aladel, kuid leiud ise kõnelevad ju rohkest esinemisest kõige soojemal Läänemere järgul ja ka samavanasel Põhjamere *Tapes'i* järgul. Praegused olud ei võimalda õiget pilti saada liigi ökovalentsuse piirest.

Vastavalt sellele, millist vaadet esitatuist aktsepteerime, saame vastuse ka teisele küsimusteringist: kas levis liik siia arktilisest merest üle hilisglatsiaalse Kesk-Rootsi või kasutas veel teiskordseks ja — väidaksin tagajärjekamaks rünnakuks lõunapoolsemat Taani väinade teed?

Mis aga põhjustas liigi kadu?

On oletatud, et seda põhjustas arktilise relikti ökovalentsusele ebasobivaks muutunud looduslik taust pärast Litoriinat. See on aga vägagi vaieldav oletus. Sigimisolud on vaevalt muutunud halvemaks, vahest üksnes noortele toidurežiimi poolest.

Paljude autorite ilusa väite, et liik Läänemeres avaldavat degeratsiooni nähtusi kääbustumise näol, kummutab Korvenkontio (1937) hiljutine Närpiö leid. Ka Asva leiud, niipalju kui lubab nende fragmentaarne säilimisviis, kõnelevad selle vastu.

Õigemana tundub ühineda viimatimainitud autori arvamusega, et liigi hävitas siit (ja lisada tuleks, et ka Põhjamerest) teda erilise hoolega küttinud inimene.

Seda kõnelevad rohked luujäänused asulaist Poolas, Gotlandil ja Asvas ja seda soodustab liigi teistest hüljeslastest suurim sotsiaalsus — elu suurtes jõukudes. Viimane võimaldas kiviajast tänapäevani toimetada küttidel saagirohkeimaid süstemaatilisi pärtliöid ujumisvõimetute poegade ja vanemategi juures viimaste karvaheite ajal.

Ajujääalad on tänapäeval tõenäoselt liigile mitte ökovalentsusest dikteeritud tarve, vaid inimese poolt pealesunnitud refuugium.

Kirjandust. Brass, E. 1930. Pelztierjagd u. Pelzhandel. Pax, F. u. Arndt, W. Die Rohstoffe d. Tierreichs. Glück, E. 1906. Ueber neolithische Funde in Pernau. S. B. d. altert. Ges. zu Pernau. Indreko, R. 1939. Asva linnus. Eesti Muinaslõnnused. Korvenkontio, V. A. 1937. Närpiön ja Oulujoen kivikauden hyljelöydöt. III. Löytöjen eläintieteellinen selvitys. Suomen Museo 1936. Lepiksaar, J. 1938. Eesti kalastiku kujunemise ajaloost jääajast tänapäevani. Eesti kalandus 1938. Nansen, F. 1926. Unter Robben u. Eisbären. Pira, A. 1926. On the Bone Deposits in the Cave „Stora Förvar“ on the Isle of Stora Karlsö, Sweden. Acta Zoologica 7.

S u m m a r y.

In the material excavated at a bronze-age mound by archaeologist R. Indreko, M. Sc., the author has found, besides the bones of domestic animals and other wild animals, numerous sealbones, the majority of which belong to *Ph. groenlandica*, *Halichoerus grypus*, *Phoca hispida* and also *Ph. vitulina* (1 mandibula). The find ought to be the youngest of the harp-seal finds in the Baltic Sea and supports the argument that this species was exterminated in the Baltic and North Sea by man. The fact that to-day these Seals are confined to the arctic drift-ice district cannot be dependent on the ocovalence of the species. They must be understood to be refugees from man.

